

Nieuwsbrief

SteenuilenOverleg Nederland

Aflevering 3 – december 1999

COLOFON

De Nieuwsbrief Steenuil is een uitgave van het Steenuilen Overleg Nederland

De Nieuwsbrief wil een bijdrage leveren aan de vergroting van de kennis omtrent de steenuil door een podium te vormen waar regionaal onderzoek gepresenteerd kan worden.

De Nieuwsbrief verschijnt minstens 1 maal per jaar.

De vermenigvuldiging en verspreiding wordt verzorgd door Vogelbescherming Nederland.

De Nieuwsbrief wordt gevuld met originele bijdragen van steenuilonderzoekers uit geheel Nederland. Bijdragen worden in principe integraal opgenomen.

Samenstelling:
R. van Harxen

Foto's: Pascal Stroeken en
Niko Groen

Contactadres STONE
H. Bloem
Rusthoven 7
9301 TD Roden
telefoon: 050 - 50 16 044
E-mail: heinbloem@sp-plus.nl

Bestuur STONE
Hein Bloem (voorzitter)
Pascal Stroeken (secretaris)
Niko Groen (penningmeester)
Kees Boer
Ronald van Harxen

Bijdragen kunnen worden
gestuurd naar:
STONE
R. van Harxen
Gasthuisstraat 64-1
7101 DW Winterswijk
telefoon: 0543 - 53 26 53
E-mail:
rvharxen@gelrevision.nl

INHOUD

Landelijke dag STONE 2000	2
Lid worden en contributie	2
Kopij voor de volgende Nieuwsbrief	3
Oproepen	3
Internationale contacten	4
13. Tagung der AG Eulen	4
Reunion Anuelle	4
Meer dan gedacht - Kees Boer & Jos Blakenburg	5
Nijkerkse uilen - Bert Huisman	6
Prooiresen bij Steenuilbroedsels - Ronald van Harxen & Pascal Stroeken	7
Nu het nog kan	11
Prijs Stad en Ambt Doesborg voor Plan Steenuil	11
Geringde Steenuilen in 1998	11
Het broedseizoen van de Steenuil Athene noctua In de Gelderse poort in 1999 - Niko Groen, Theo Boudewijn, Ronald van Harxen en Pascal Stroeken	12

Landelijk Dag STONE 2000

11 maart 2000
Amersfoort

Komend voorjaar vindt in Amersfoort alweer de 4^e landelijke dag van STONE plaats.

Het definitieve programma zal in de nieuwsbrief die in februari verschijnt bekend gemaakt worden. Inmiddels zijn we druk bezig met de voorbereiding daarvoor. Een tipje van de sluier kunnen we daarom alvast oplichten.

In elk geval zal Niko Groen verslag doen van zijn onderzoek in de uiterwaarden. Het afgelopen voorjaar is hij onder meer druk in de weer geweest met zenders, muizenvallen, infraroodcamera's, tellingen van witte en rode bloedlichaampjes en regenwormen voeren. De eerste resultaten zullen dan bekend zijn.

Pascal Stroeken heeft het afgelopen jaar een klein kapitaal uitgegeven aan het maken van foto's tijdens de controles in de Achterhoek. De mooiste daarvan zullen in een diaserie het bijzondere seizoen 1999 toelichten.

Op het wensenlijstje staat eveneens een lezing over muizen. Zoals bekend een belangrijk prooidier voor steenuilen. Aandacht voor de verschillende soorten, determinatie en

de achtergronden van populatieschommelingen.

Suggesties voor lezingen of onderwerpen zijn overigens meer dan welkom bij ondergetekende of bij het contactadres.

jonge steenuil

foto: Pascal Stroeken

LID WORDEN?

Wil je op de hoogte blijven van het wel en wee van de Steenuil, geef je dan op als lid van STONE en vul de aanmeldingsbrief in.

De contributie bedraagt slechts f 10,- per jaar. Je ontvangt daarvoor 2 keer per jaar de Nieuwsbrief en een uitnodiging voor de landelijke dag.

CONTRIBUTIE

De contributie voor 1999 (en natuurlijk ook alvast die van 2000) kan worden gestort op nr. 3330852 tnv Steenuilenoverleg Nederland (STONE), Kennemerlandlaan 5, 8302 NC te Emmeloord ovv contributie 1999 of 2000.

Kopij voor de volgende Nieuwsbrief

De volgende nieuwsbrief die begin maart 2000 zal verschijnen, moet weer gevuld worden met bijdragen uit het gehele land. We roepen dan ook eenieder op een bijdrage te leveren.

Dat kan een half A4-tje met aardige, bijzondere, of opvallende waarnemingen zijn. Maar ook een doorwrochte bijdrage over broedsucces, voorkomen, verspreiding of wat dies meer zij. Kortom, elke bijdrage, mits van enig niveau is welkom.

De uiterlijke inzenddatum is:

1 februari 2000

Artikelen kunnen aangeleverd worden:

- op papier (getypt of geschreven)
- op floppy (WP/Word)
- als bijlage bij een email

Inzendadres:

redactie Nieuwsbrief STONE
R. van Harxen
Gasthuisstraat 64-1
7101 DW Winterswijk
telefoon: 0543-532653
email: rvharxen@gelrevision.nl

Neem gerust contact op (telefoon/email) als je twijfelt over een mogelijke bijdrage!

Schuurtje waar
al jaren in gebroed
wordt.
Foto: Pascal Stroeken

Oproepen

Daar het Plan van Aanpak binnenkort in gedrukte vorm zal verschijnen, verzoek ik u om ons aan te geven waarmee u uw bezigheden met betrekking tot de steenuil uitvoert. Als lid van een Vogelwerkgroep, of dat u alleen werkt.

In beide gevallen wil ik u vragen ons mee te delen in welke kilometer-hokken u actief bent en wij zo weten in welke delen van het land Stone-leden actief zijn, en ook, waar niet. Op deze manier kunnen wij misschien in de " witte gebieden " een beetje wervend optreden.

Tevens vraag ik u, voor zover u dit nog niet gedaan heeft, de bijgevoegde " Aanmeldingsbrief " in te sturen, zodat wij, als Stone, u kunnen bereiken met akties zoals de uitgifte van nestkasten in het begin van dit jaar.

Ook wil ik van de gelegenheid gebruik maken u te vragen uw nestkaarten van SOVON in te vullen én, voor zover het broedgeval betreft welke plaats heeft gevonden in een door de D.V.R. Stichting geschonken nestkasten, een kopie hiervan aan Ronald van Harxen te sturen, zodat wij hen over het succes van deze kasten kunnen berichten.

Vriendelijk dank voor uw medewerking.

Hein Bloem.

Internationale contacten

Ook buiten onze grenzen neemt de belangstelling voor de Steenuil de laatste jaren flink toe. In Duitsland kennen we al de "A.G zum Schutz bedrohter Eulen" en tal van individuele onderzoekers (denk aan Exo, Schönner e.v.a.). In Frankrijk en Wallonië timmeren "Groupe Francophone Chevêche" flink aan de weg en ook in Vlaanderen is men actief met inventarisaties en beschermingswerkzaamheden. Op initiatief van Roy Leigh, Jean-Claude Genot, Patrick Lecomte en Jean-Michel Lapios is onlangs de 'International Little Owl Working Group' opgericht. STONE heeft zich daar vanzelfsprekend bij aangesloten. In de volgende Nieuwsbrief zullen wij u daar nader over informeren.

Hein Bloem

13. Tagung der AG zum Schutz bedrohter Eulen

Niko Groen en ondergetekende hebben in het laatste weekend van oktober deelgenomen aan de 13^e 'Tagung der AG zum Schutz bedrohter Eulen'. Deze werd gehouden in Rathenow in de voormalige DDR.

Er was ditmaal veel aandacht voor de Steenuil, mede een reden waarom we de trip ondernomen hebben.

P. Haase deed verslag van het onderzoek in de deelstaat Brandenburg (rondom Berlijn). De populatie aldaar is jaren kwijnende. De laatste jaren telt men nog slechts een tiental broedparen! Er worden pogingen ondernomen om het bestand op te krikken middels het uitzetten van jonge dieren. Het stadium van discussie hierover is men blijkbaar reeds gepasseerd.

Ch. Stange deed verslag van de Steinkauzartenschutztagung in Niedersachsen in 1999.

Hij presenteerde een sheet van Mebs & Schönner met de aantallen per deelstaat. Geen verhaal om vrolijk van te worden. Bij elkaar nog geen 6.000 paar! Alleen Nordrhein-Westfalen (4.500) Hessen (525) en Rheinland (300) herbergen nog populaties van enige omvang. De noordelijke en oostelijke deelstaten zijn inmiddels nagenoeg leeg!

Gebrek aan nestgelegenheid, verslechterde voedselsituatie, nivellering van landschap, intensivering van de landbouw e.a. werden als oorzaken genoemd. Over de precieze oorzaken is nog wel enig verschil van mening. Er zijn optimistische onderzoekers die de oorzaken vooral zoeken in het gebrek aan nestgelegenheid. Middels het op grote schaal plaatsen van nestkasten hoopt men de stand flink op te kunnen krikken. Zij wijzen daarbij op de successen van onder meer Otto Kimmel in de omgeving van Heilbronn die zijn populatie van 20-30 in een tiental jaren naar 130 zag oplopen nadat op grote schaal nestkasten opgehangen waren.

Ook in Tsjechië is de situatie verre van rooskleurig. Bij een inventarisatie van een 25-tal proefvlakken verspreid door het gehele land, werden slechts 59 broedparen vastgesteld, zo meldde L. Schröpfer.

Ronald van Harxen

Reunion Annuelle

Op 13 en 14 november is in Fleurus in het zuiden van Wallonië de jaarlijks bijeenkomst van de 'Groupe Francophone Chevêche' geweest. Op het programma stonden behalve de nodige lezingen een bezoek aan verschillende steenuilterritora alsmede een boomgaard. In de volgende Nieuwsbrief zal Hein Bloem daarvan verslag doen.

Jonge steenuil

foto: pascal Stroeken

Meer dan gedacht.

Kees Boer en Jos Blakenurg

Leuk om te zien, die Steenuilen op het dak van de boerderij. De locatie is al jaren, zeker al 30 jaar, bekend bij de Vogelbeschermingswacht Zaanstreek. Iedereen die er oog voor heeft kan de Steenuilen op het dak van de inmiddels vervallen boerderij bekijken. Zonder de boerenfamilie, die in een nieuwe boerderij naast de oude woont, te storen.

Tot een aantal jaren geleden namen we deel aan de weidevogelinventarisaties. De ontmoetingen met de roofvogels en uilen tijdens de inventarisaties door de jaren heen deden de interesse voor de deze vogels steeds meer groeien. Eind 1994 besloten we ons geheel te richten op de roofvogels en uilen en de Steenuil in het bijzonder. Ons werkgebied is de Zaanstreek en omgeving: aan de westzijde begrensd door de snelweg A9 en het Uitgeester- en Alkmaardermeer, aan de noord- en oostzijde door het Noordhollandsch Kanaal en aan de zuidzijde door het Noordzeekanaal.

Navraag bij in de regio bekende vogelaars leerde ons indertijd, dat er maar weinig bekend was over de Steenuil in ons werkgebied. "Het is slecht gesteld met de Steenuil in de Zaanstreek", zo meldde men ons.

Het was dus zaak om meer zicht op te krijgen op de verspreiding van de Steenuilen.

Tegelijkertijd leek het ons zinvol om op geschikte plaatsen nestkasten op te hangen. De eerste nestkasten werden in 1995 opgehangen.

Voor het ophangen van nestkasten werden boeren door ons benaderd. Bijna altijd werd ingestemd met het ophangen van een nestkast. Uit gesprekken met de boeren of andere plattelandbewoners bleek al ras, dat er

zo af en toe wel eens een Steenuil werd waargenomen of door anderen was waargenomen. Niet altijd kon waarde worden gehecht aan deze opmerkingen, gezien de door enkele plattelandbewoners ten toon gespreide beperkte kennis van vogels. Toch zat er een enkele goede aanwijzing bij. Het was voor ons in ieder geval reden om meer mensen aan te spreken en naar waarnemingen te vragen. Bovendien werden we in de gelegenheid gesteld om via de plaatselijke kranten en radio oproepen te plaatsen.

Eén en ander leidde toch tot een beter inzicht in de aanwezigheid van Steenuilen in de Zaanstreek en omgeving.

In de winter/voorjaar van 1998 werd door de inmiddels opgerichte werkgroep Roofvogels en Uilen een inventarisatie van vrijwel het gehele werkgebied m.b.v. geluid uitgevoerd. Ook deze inventarisatie leverde weer een paar nieuwe territoria op. Niet alleen door de geluidsprovocatie, maar zeker ook weer door het praten met o.a. de boeren. Het totaal aantal vastgestelde territoria na de geluidsinventarisatie bedroeg 15.

Ook in de winter/voorjaar 1999 is een inventarisatie met geluid uitgevoerd, nu op kleine schaal. Net als in 1998 soms uitproberen bij bekende locaties: is de avond wel geschikt? Vaak blijkt dan, dat de Steenuilen op de bekende locaties niet of nauwelijks met geluid op geluid reageren. Wel komen ze nabij kijken wie het geluid maakt, maar terugroepen, ho maar.

We vermoeden, dat onze Zaanse Steenuilen, juist door de geringe dichtheid, niet zo'n behoefte hebben aan een verbale reactie op een naderende soortgenoot. Eerst even kijken wat de indringer doet lijkt het Steenuilenmotto. Vervelend voor de met geluid inventariserende steenuilenonderzoeker. Nee, bij ons levert de interviewmethode meer informatie op. Het inventariseren met geluid is hierop een leuke aanvulling, maar een toch zeer onbetrouwbare methode gebleken.

Het aantal territoria is inmiddels opgelopen tot zo'n 22. Een behoorlijk aantal, vinden wij. Veel meer dan aanvankelijk gedacht!

En de nestkasten? We hebben er nu zo'n 45 in ons werkgebied hangen. De interesse van de Steenuilen voor de nestkasten is nog maar gering. In het broedseizoen 1999 waren slechts 2 nestkasten bezet door broedende Steenuilen. Enkele andere nestkasten werden alleen gebruikt als schuilplaats. Jammer, want door het ringen van de jongen willen we o.a. inzicht krijgen in de verplaatsingsrichtingen van de jonge uiltjes.

Ten slotte nog dit: op 15 maart 1999 is op initiatief van Landschapsbeheer Noord-Holland opgericht de "Steenuilwerkgroep Noord-Holland". Deze werkgroep stelt zich ten doel kennis en kunde te bundelen en te verspreiden ten gunste van het Steenuilenonderzoek in Noord-Holland, in samenwerking met alle in Nederland actieve organisaties. De werkgroep is zich thans aan het organiseren en tracht alle informatie m.b.t. verspreiding in Noord-Holland te verzamelen om eind 1999 een eerste beeld hiervan te hebben. Een goed initiatief dunkt ons! Welke provincie volgt?

Nijkerkse Steenuilen in 1999

Bert Huisman, VWG IVN Nijkerk

In 1999 ben ik in Nijkerk e.o. voor het eerst, op bescheiden schaal, gestart met het plaatsen van nestkasten. Dankzij de kasten van Stone en subsidie van de gemeente Nijkerk had ik 20 kasten thuis staan. Het afgelopen jaar heeft de nodige uren gekost in het zoeken van de juiste adressen, het leggen van contacten en het plaatsen van de kasten. Informatie geven kost ook de nodige tijd. Veel bewoners zijn vertrouwd met de Steenuil rondom hun huis (vaak al vele jaren), maar het belang van een goede zorg voor dit beestje hebben ze niet. Ze hebben vaak ook geen idee dat er in andere delen van het land bijna geen Steenuilen meer voorkomen.

Ik heb op dit moment 15 kasten opgehangen. Die kasten hangen voornamelijk bij boerderijen en woningen in het buitengebied van Nijkerk. Eén kast hangt aan de dakkapel van een relatief nieuwe woning aan de rand van Nijkerkerveen. Deze bewoner belde mij op met de vraag om hulp. Hij had al zeker 2 jaar een paartje Steenuilen broeden achter de dakkapel. Ik heb foto's gezien van jonge uiltjes op de tuintafel. Dit jaar zijn er in ieder geval twee juvenielen uitgevlogen. Het feit dat af en toe maden via het plafond in de badkamer vielen, was doorslaggevend: de dakkapel dicht en een kast als alternatief tegen de dakkapel. Op deze wijze probeer ik ervaring op te doen en op te bouwen in het bezig zijn met de nestkasten voor onze Steenuilen.

In 1999 heb ik me wat betreft het inventariseren beperkt tot 2 atlasblokken. In het kader van het SOVON Atlasproject heb ik blok 32-15 uitgespit op uilen. Dit leverde 5 territoria op, waarvan er 3 bij mij bekend waren. In 'mijn eigen' blok 32-25 telde ik 27

territoria. Naar aanleiding van de Stone-dag in Amersfoort heb ik extra goed gelet op zichtwaarnemingen en territoriumroep. Ik denk dat ik een betrouwbaar beeld heb. In het kilometerhok binnen dit blok waarin ik zelf woon bevinden zich 4 territoria.

Nog even de cijfers op een rijtje:

- in 1999 telde ik 34 territoria binnen de blokken 32-14, 32-15 en 32-25. Met name blok 32-25 is met 27 territoria goed bezet
- door een grotere naamsbekendheid en een groeiende kennis van de omgeving lukt het mij om een stijgende lijn vast te houden ten aanzien van het aantal territoria. In 1997 kwam ik in de drie bovengenoemde blokken tot 26 territoria. In 1998 telde ik er 31.
- in 1999 heb ik 15 nestkasten opgehangen in de omgeving van Nijkerk.

Plannen voor 2000:

- meer ervaring krijgen in het werken met de nestkasten
- inventariseren van de ervaringen en resultaten van het eerste nestkastenjaar
- verder inventariseren van de voor mij nog 'witte vlekken' binnen de 3 genoemde atlasblokken.

Enkele dagen oud.

foto: Pascal Stroeken

Prooi(rest)en bij Steenuilbroedsels

Ronald van Harxen en Pascal Stroeken

In het kader van het broedbiologisch onderzoek bij de Steenuil in de Achterhoek werden zowel in 1998 als in 1999 bij elk nestbezoek de aanwezige prooien en prooiresten gedetermineerd en gewogen.

In 1998 werden bij 15 nesten 76 prooiresten op naam gebracht, verdeeld over 9 soorten (4 zoogdieren, 4 vogels en 1 insect). De tabel geeft een opsomming.

Huismuis	Mus domesticus	21
Bosmuis	Apodemus sylvaticus	6
Muis Spec.	Mus spec.	1
Veldmuis	Microtus arvalis	14
Aardmuis	Microtus agrestis	1
Groene Kikker	Rana esculenta	1
Boerenzwaluw	Hirundo rustica	1
Merel	Turdus merula	3
Spreeuw	Sturnus vulgaris	2
Vogel Spec.	Aves spec.	1
Meikever	Melolontha melolontha	25

Tabel 1: prooidieren in 1998

In 1999 werden bij 21 nesten 159 prooien (inclusief resten) op naam gebracht, verdeeld over 16 soorten (9 zoogdieren, 6 vogels en 1 insect). Onderstaande tabel geeft een opsomming.

Huisspitsmuis	Crocidura russula	1
Bosspitsmuis	Sorex Araneus	1
Spitsmuis spec.	Sorex spec.	2
Huismuis	Mus domesticus	17
Bosmuis	Apodemus sylvaticus	53
Muis spec.	Mus spec	2
Veldmuis	Microtus arvalis	52
Aardmuis	Microtus agrestis	1
Rosse woelmuis	Clethrionomys glareolus	9
Woelmuis spec.	Microtus spec.	1
Woelrat	Arvicola terrestris	5
Mol	Talpa europea	4
Geelgors	Emberiza citrinella	1
Huismus	Passer domesticus	1
Koolmees	Parus major	1
Merel	Turdus merula	2
Spreeuw	Sturnus vulgaris	1
Zanglijster	Turdus philomelos	1
Meikever	Melolontha melolontha	4

Tabel 2: prooidieren in 1999

Muizen

In 1999 werden er beduidend meer muizen aangetroffen dan in 1998, niet alleen qua aantal maar ook qua soort.

Het relatief hoge aantal huismuizen en lage aantal bosmuizen in 1998 (vergelijk ook 1999) kan veroorzaakt zijn door een foutieve determinatie. Het is aannemelijk dat in het begin meerdere bosmuizen voor huismuizen gehouden zijn.

Het jaar 1999 bleek een uitzonderlijk goed muizenjaar in het onderzoeksgebied. Op tal van plekken werd een grote dichtheid aan muizenholen geconstateerd en ook bijna alle boeren maakten melding van grote aantallen muizen. Bij de nesten werden soms zoveel muizen aangetroffen dat een deel al in vergaande staat van ontbinding verkeerde. In totaal werden 8 soorten aangetroffen, inclusief woelrat (zie tabel 2). Bosmuizen en veldmuizen maakten elk ruim 36 % uit en waren samen goed voor bijna driekwart van alle muizenprooien. Bij 10 van de 17 broedsels waar tenminste één van beide werd aangetroffen, werden beide vastgesteld (58,8%). Bij 3 nesten werden alleen bosmuizen en bij 4 alleen veldmuizen aangetroffen.

Volgens Lange et al. (1994) heeft de bosmuis daarbij een voorkeur voor terreinen met een lage, niet te dichte begroeiing, en mijdt de soort open weilanden. De veldmuis geeft meer de voorkeur geeft aan kort, open cultuurland. Beide mijden erg natte terreinen. Blijkbaar voldoen veel steenuilterritoria aan de biotoopeisen voor beide soorten, hetgeen van met name van belang is in jaren waarin één van beide schaars is.

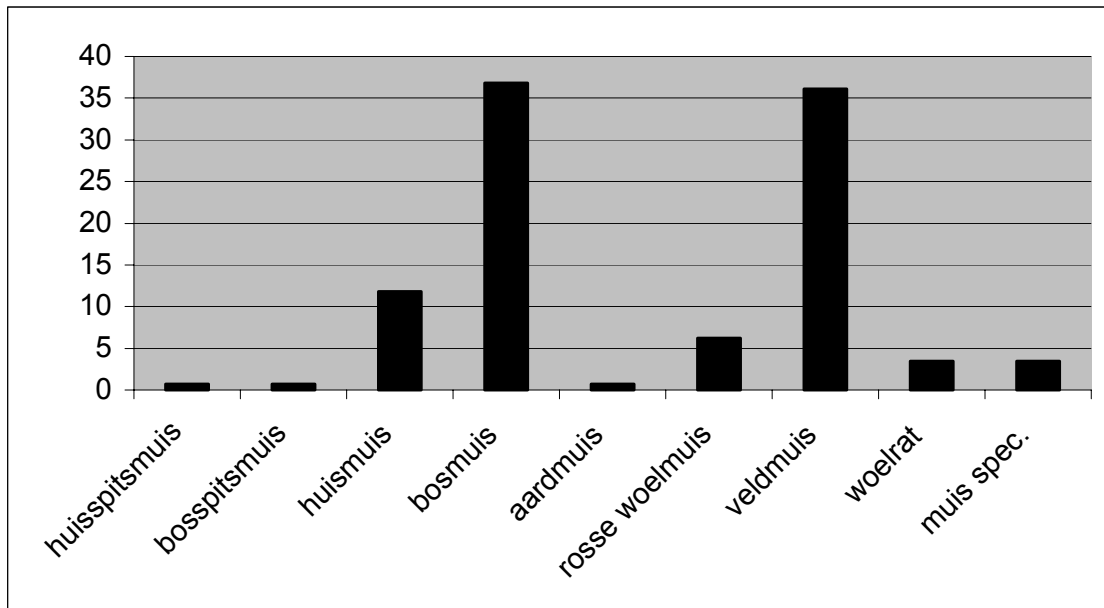
In gewicht ontliepen beide soorten elkaar niet veel. Negen intacte bosmuizen wogen gemiddeld 23,4 gram, terwijl 23 intacte veldmuizen gemiddeld 22,2 gram wogen.

De zwaarste bosmuis woog 30,6 gram en de zwaarste veldmuis 32,5. Alle waarden vallen daarmee binnen de gewichtsgrenzen (Lange et al. 1994).

Spitsmuizen zijn maar zelden aangetroffen en dan nog alleen in 1999. Blijkbaar behoren ze niet tot de favoriete prooidieren, ervan uitgaande dat de aantalontwikkeling niet afwijkt van die van de andere muizen.

Het grootste aantal muizen werd op 18 mei 1999 aangetroffen in territorium 135 toen daar maar liefst 21 muizen geteld werden: 4 bosmuizen en 17 veldmuizen (waaronder 11 jongen)

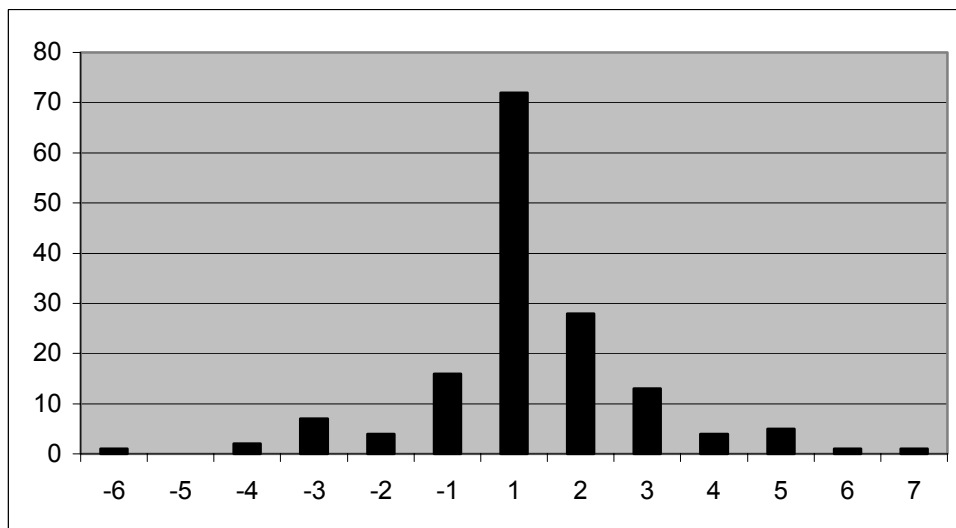
Hun gezamenlijk gewicht bedroeg 201,8 gram (14 intact, 2 zonder kop en 5 half).

Figuur 1: procentuele verdeling van de verschillende muizensoorten in 1999.

De meeste muizen werden in de eerste week na uitkomst van het eerste jong aangetroffen. Ook in de week voorafgaand aan de uitkomst van het eerste jong en in de tweede week erna, werden betrekkelijk veel muizen aangetroffen. In de overige weken was dat beduidend minder. De verklaring hiervoor is tweeledig. Het mannetje zorgt in deze periode

voor de prooiaanvoer en begint enige tijd voor het uitkomen van de eieren voedsel aan te slepen. Tegen de tijd dat de eieren uitkomen ligt er een flinke voorraad. Daarnaast moet het vrouwtje alle grote prooidieren in stukken scheuren alvorens ze aan te jongen op te voeren. Prooien blijven daardoor langer in het nest liggen dan later in de jongenfase.

Figuur 2: tijdstip dat de prooien in het nest aangetroffen werden verdeeld in perioden van 7 dagen voorafgaand en na de uitkomst van het eerste jong.

Het noteren van prooidieren bij steenuilenbroedsels kan ook aardige aanvullende gegevens opleveren over het voorkomen van met name muizen. Op de

kaartjes op de volgende bladzijde zijn de aanvullingen ten opzichte van Broekhuizen et al. (1992) weergegeven. Met name de aanvullingen bij de veldmuis vallen op.

Ook bij de huismuis, de woelrat en de bosmuis werden meerdere aanvullingen gevonden. Alleen hierom lijkt het al zinvol prooiresten bij steenuilbroedsels te noteren.

Meikevers

Opvallend is het verschil tussen beide jaren. Weliswaar werden in beide jaren op ongeveer evenveel plaatsen meikevers aangetroffen (1998: 5, 1999: 4); de aantallen verschillen enorm (resp. 25 en 4) In 1998 zijn 20 van de 25 meikevers in één nestkast aangetroffen. Op dezelfde controledatum lagen er bovendien nog dekschildjes van minstens 50 exemplaren. De steenuilen hebben blijkbaar perfect weten te reageren op het grote aanbod. Ook 1988, 1992, 1995 waren jaren waarin we veel meikevers aantreffen.

Dit hangt ongetwijfeld samen met de levenscyclus van deze soort waarbij de larve (de engerling) 3 tot 4 jaar onder de grond doorbrengt, alvorens het volwassen stadium te bereiken en uit te vliegen.

Vogels

Merel- en spreuwenjongen zijn in beide jaren aangetroffen. Andere vogelprooien slechts incidenteel. Blijkbaar waren er voldoende andere prooidieren aanwezig. Opvallend was de vondst van een onthoofd geelgorsmanneltje.

Amfibieën

Aleen in 1998 werd op één plaats een groene kikker aangetroffen. Hoewel ongetwijfeld in meerdere territoria aanwezig, staan kikkers niet hoog op de menulijst.

Een voorraadjie muizen

foto: Pascal Stroeken

Literatuur

Broekhuizen et al. Atlas van de Nederlandse zoogdieren, KNNV 1992
Lange et al. Zoogdieren van West-Europa, KNNV 1994

Nu het nog kan ...

Onder deze titel verscheen in mei het soortbeschermingsplan voor de steenuil in de provincie Groningen.

In het plan wordt de historische en actuele situatie met betrekking tot de steenuil in de provincie geschetst. Geconstateerd wordt dat er sprake is van een flinke achteruitgang: 1978-83 100-200 paar, 1998 21-26 paar! Uitvoering wordt stil gestaan bij de oorzaken, waarbij de terechte conclusie getrokken dat de afname in Groningen niet op zich zelf staat. Ook in Friesland en Drenthe is de situatie verre van rooskleurig.

Belangrijkste onderdeel van het rapport vormen de maatregelen ter bescherming die voorgesteld worden.

Inmiddels is er op basis van het plan een projectvoorstel gemaakt dat in september door gedeputeerde staten goed gekeurd is.

Er zijn 3 speerpunten vastgesteld

- uitvoeringsmaatregelen op boerenerven
- voorlichting
- monitoring

Dat actie om de Steenuil in Groningen hard nodig is want ook dit jaar is de stand verder teruggelopen!

In de volgende Nieuwsbrief zal Jan van 't Hoff hier uitgebreid bij stil staan.

Prijs voor Vogelwerkgroep Stad en Ambt Doesborgh voor Plan Steenuil.

Zoals in diverse vogeltijdschriften en kranten te lezen viel, heeft de Vogelwerkgroep Stad en Ambt Doesborgh de hoofdprijs gewonnen bij de verkiezing van de Nederlandse Henry Ford European Conservation Awards.

Steenuilenman Frans Stam – ook bij STONE geen onbekende mocht op 7 mei een prijs van f 15.000,- ontvangen uit de handen van mr. F. Evers, hoofd-directeur van de Vereniging Natuurmonumenten.

De vogelwerkgroep ontving de prijs voor haar 'Plan Steenuil'. In dit plan worden maatregelen beschreven die bedoeld zijn om de stand van de Steenuil in de omgeving van Doesburg op peil te houden en waar mogelijk te verbeteren. Het gaat daarbij onder andere om het plaatsen van nestkasten, het verstrekken van adviezen, het knotten van wilgen en het snoeien van hoogstamvruchtbomen.

De jury was met name onder de indruk van de combinatie van praktijk en theorie, waarbij de Steenuil karakteristiek is voor zijn kleinschalige leefomgeving.

Ook van de kant van STONE alle lof. Een plan dat navolging verdient!

Geringde Steenuilen in 1998

In 1998 zijn er in totaal 1026 Steenuilen geringd, 865 pullen en 161 volgroeide uilen. Dit is meer dan Bosuil, Ransuil en Velduil samen, maar beduidend minder dan de Kerkuil. Hiervan werden maar liefst 3115 exemplaren geringd (3022 pullen en 93 volgroeide beesten). Opvallend is het verschil in verhouding tussen volgroeide uilen bij de Steenuil en de Kerkuil: 15,69% : 2,99%. Mogelijk leggen veel kerkuilringers de nodige terughoudendheid aan de dag bij het ringen van adulte Kerkuilen. Daarnaast worden veel kerkuilnesten waarschijnlijk pas bezocht als er al relatief grote jongen zijn. De kans dat er nog oude vogels op het nest zijn, is dan veel kleiner.

In totaal zijn er van 1911 tot en met 1998 16.570 Steenuilen geringd. 2515 werden er in dezelfde periode teruggemeld.

In 1998 werden 291 Steenuilen teruggemeld, waaronder 91 meldingen door de ringer zelf.

Bron: G. Speek, Ringverslag van het Vogeltrekstation 1998 (nr.3), Op het Vinkentouw 89, augustus 1999

Enkele voorlopige resultaten van het ecotoxicologisch onderzoek aan de Steenuil *Athene noctua* in de Gelderse Poort en de Achterhoek in 1999.

Niko Groen, Theo Boudewijn, Ronald van Harxen en Pascal Stroeken

Overstroomde uiterwaard in de Gendtsche Polder, maart 1999

foto: Niko Groen

Inleiding

In 1997 is het Rijks Instituut voor Integraal Zoetwaterbeheer en Afvalwaterbehandeling (RWS-RIZA) gestart met een onderzoek naar de invloed van verontreinigingen in uiterwaarden op het broedsucces en de populatiebiologie van vogels (Groen 1997). Het onderzoek concentreert zich vooral op soorten, die voor hun voedsel afhankelijk zijn van de uiterwaarden. Een van de soorten die een verhoogd risico loopt voor negatieve effecten van verontreinigingen in de uiterwaarden is de Steenuil.

In dit artikel worden slechts enkele aspecten uit het onderzoek besproken. De rapportage over het broedseizoen 1999 zal in rapportvorm verschijnen en op de landelijke dag (STONE) in maart 2000 beschikbaar zijn.

methode

In 1998 is het onderzoek naar de broedbiologie van de Steenuil begonnen (Boudewijn & Groen 1998a, Nieuwsbrief STONE no. 1. 1998). Broedbiologische gegevens worden verzameld op drie lokaties; in de uiterwaarden van de Gelderse Poort en langs de Lek bij Culemborg, dit zijn de verontreinigde (uiterwaard) lokaties, en in een schoon referentiegebied in de Achterhoek (rond Lichtenvoorde). Aanvullende gegevens zijn verkregen uit de Liemers (omgeving Zevenaar - Didam). Het gebied van de Liemers ligt geheel binnendijks en omvat o.a. de oude Rijnstrangen. Dit gebied grenst aan de noordzijde van de Gelderse Poort. Uit een terugmelding van een geringde steenuil blijkt dat er uitwisseling van steenuilen tussen beide gebieden plaatsvindt.

De broedbiologische gegevens van alle steenuilen uit de uiterwaarden van de Gelderse Poort (GP) zijn gebruikt, van 14 broedparen uit de Achterhoek en van 10 paren uit de Liemers.

De start van de eileg is berekend door gebruik te maken van het leginterval (tijd tussen het leggen van opeenvolgende eieren) en de broedduur (Schönn *et al.* 1991, van Harxen in prep.)

Voor de berekening van het uitvliedsucces wordt het aantal jongen dat is geringd (max., tabel 2) gemiddeld met het aantal dat bij de laatste controle (min., tabel 2) in het nest aanwezig was.

In de winter van 1998 en de zomer van 1999 zijn resp. in de Achterhoek en de Gelderse Poort bodem- en wormenmonsters verzameld voor analyse op verontreinigingen. Deze analyse was mede noodzakelijk om te kunnen vaststellen of de Achterhoek als schoon referentiegebied voor het onderzoek kan fungeren. Voor een beschrijving van de methode en de achtergronden wordt verwezen naar Boudewijn & Groen 1998a en 1998b.

weersomstandigheden en voedselaanbod

Als we het weer in het broedseizoen beschouwen voor steenuilen moet ook de winter voorafgaand aan het broedseizoen hierbij worden betrokken. Steenuilen zijn gevoelig voor strenge koude en perioden met een gesloten sneeuwdek. Zowel strenge koude als sneeuw zorgen ervoor dat ofwel het voedsel ontbreekt of onbereikbaar wordt (Schönn *et al.* 1991). De winter van 1998-1999 was echter mild met een kortdurende vorstperiode en geen sneeuwval van betekenis. Wel viel in het najaar van 1998 een grote hoeveelheid regen in Nederland. In combinatie met een aanzienlijke sneeuwval bovenstrooms in de Alpen had dit tot gevolg dat de uiterwaarden tot drie maal toe inundeerden: november 1998 en maart en april 1999.

De inundatie van de uiterwaarden heeft grote gevolgen voor de voedselvoorziening van de Steenuil. Muizen worden uit de uiterwaarden verdreven of ze verdrinken. Ook andere prooidieren van de Steenuil als kevers en regenwormen zijn door de overstroming onbereikbaar of zijn door langdurige overstroming gedood.

De steenuilen zullen aanvankelijk profiteren van de overstroming. Samen met Torenvalk *Falco tinnunculus*, Buizerd *Buteo buteo*, meeuwen *Laridae* en Zwarte Kraai *Corvus corone* kunnen ze bij inundatie van de uiterwaard de vluchtende prooien bij de waterlijn, uit bomen of van drijfhout oppikken. Waarschijnlijk zullen de steenuilen, die territoria in de uiterwaard bezetten, foerageren op prooien die vluchten naar hoogwatervrije plaatsen als steenfabrieken, boerderijen en dijken. Afhankelijk van de ligging van het territorium in de uiterwaard kan in geval van overstroming de steenuil gedwongen worden de uiterwaard, als voedselterritorium, te verlaten om binnendijs te gaan foerageren. Zowel in Culemborg als in de Gelderse Poort is bij de overstroming van de uiterwaarden in april geconstateerd dat steenuilen de uiterwaarden hebben verlaten.

Wanneer de uiterwaarden weer droogvallen zijn er geen veldmuizen, het stapelvoedsel van de steenuil, in de uiterwaard en moeten de steenuilen foerageren op regenwormen of loopkevers die of de overstroming overleefd hebben of snel de uiterwaard weer koloniseren. In het afgelopen seizoen waren de steenuilen in de Gelderse Poort vooral aangewezen op regenwormen. Regenwormen accumuleren in verhouding tot veldmuizen grote hoeveelheden cadmium uit de bodem in hun lichaam. Bij afwezigheid van veldmuizen zijn steenuilen gedwongen om wormen te eten, waardoor ze in de uiterwaarden bloot staan aan hoge concentraties verontreinigingen, met name cadmium, uit het opgenomen voedsel.

De bodemkwaliteit van de Gelderse Poort en de Achterhoek

Analyses van grondmonsters en wormen laten zien dat de gehalten van cadmium in de bodem van de Gelderse Poort een factor 10 hoger liggen dan in de Achterhoek (resp. 2,23 mg cadmium per kg droge grond (d.w.) tegen 0,28 mg per kg in de Achterhoek). In wormen uit de Gelderse Poort werden gehalten gevonden van 18,7 mg cadmium per kg d.w worm tegen 3,62 mg in de Achterhoek. Ook de andere geanalyseerde metalen als kwik, koper lood en zink komen in de uiterwaarden van de Gelderse Poort in hogere concentraties voor dan in

de Achterhoek. Deze metalen accumuleren echter niet in wormen en worden daarom in veel lagere concentraties door steenuilen via het voedsel opgenomen.

Bezetting van nestkasten

Als een van de mogelijke oorzaken voor de achteruitgang van de Steenuil wordt het ontbreken van voldoende geschikte nestplaatsen genoemd (Plantinga 1998). Om deze factor binnen dit onderzoek uit te kunnen sluiten zijn in de winter van 1998-1999 in de Gelderse Poort 20 nestkasten opgehangen (tabel 1.). Van de 20 kasten zijn er in het afgelopen broedseizoen 4 (20 %) door steenuilen bezet, 6 kasten (30 %) door spreeuwen *Sturnus vulgaris* en 2 (10%) door koolmezen *Parus major*. Acht kasten bleven onbewoond (40 %). Twee steenuilen verhuisden van een natuurlijke nestholte naar een nestkast.

Tabel 1. Nestkasten voor steenuilen opgehangen in het seizoen 1998-1999. Kast; nestkastnummer. Datum; de datum waarop de nestkast is opgehangen. Boomsoort; boomsoort waarin de nestkast is opgehangen. Terr: Nestkast in het territorium van een steenuil opgehangen j(a) of n(ee).

Kast	datum	Plaats	boomsoort	terr.	Resultaat
1	3-12-98	Millingerwaard	Wilg	n	spreeuw
2	3-12-98	Millingerwaard	Walnoot	n	spreeuw
3	3-12-98	Oud sluisje, Kaliwaal	Wilg	n	koolmees
4	3-12-98	Gendtsche polder	Wilg	j	Leeg
5	3-12-98	Gendtsche polder	Walnoot	j	spreeuw
6	16-12-98	Bizonbaai	Populier	j	steenuil
7	16-12-98	Bizonbaai	Wilg	n	Leeg
8	16-12-98	Groenlanden	Wilg	n	spreeuw
9	16-12-98	Oude Waal	Wilg	n	spreeuw
10	16-12-98	Boerderij Havenzate, klein kandia	Es	j	Leeg
11	16-12-98	Steenfabriek klein kandia	Populier	n	spreeuw
12	30-12-98	Spijk	Treurwilg	n	Leeg
13	30-12-98	Kijfwaard	Knotwilg	n	Leeg
14	30-12-98	Kijfwaard	Appelboom	n	Leeg
15	30-12-98	Loowaard	Appelboom	n	steenuil
16	30-12-98	Loowaard, bij GP 8	Knotwilg	j	steenuil
17	30-01-99	Gendtsche polder	Wilg	n	koolmees
18	30-01-99	Gendtsche polder	Wilg	n	Leeg
19	30-01-99	B-, G- & Ooijrijkse polder	Wilg	n	Leeg
20	30-01-99	Vlietberg, achtertuin woonhuis	Walnoot	n	steenuil

Broedresultaten in 1999

In tabel 2 is het broedresultaat weergegeven uit de Achterhoek, Gelderse Poort en de Liemers. De steenuilen in de Gelderse Poort zijn in vergelijking met de twee andere gebieden laat met de eileg begonnen. Ook de legselgrootte is gering en het uiteindelijke broedsucces relatief laag. De gegevens uit de Liemers wijzen op een zeer hoog broedsucces, maar dit wordt mogelijk overschat door de lage bezoekfrequentie in de Liemers waardoor jongensterfte na het ringen niet wordt opgemerkt.

Tabel 2. Broedbiologische gegevens uit de onderzoeksgebieden in 1999. Gemiddelde eerste eilegdatum (EED), Legselgrootte, uitkomst- en uitvliegsucces in het broedseizoen 1999: GP- Gelderse Poort, AH- Achterhoek en LI- de Liemers. EED; Eerste Eileg Datum, dagnummers EED in dagen na 1 januari.

Gebied	EED	Legselgrootte	Uitgekomen	%	Uitgevlogen		berekend	N
					Min.	max.		
GP	118	3,1	2,4	77,4	1,4	2,3	1,85	10
AH	105,5	4,4	3,3	74,4	1,9	2,7	2,3	14
LI	106,7	3,9	3,8	97,4	2,9	3,8	3,35	10

Discussie

In de Gelderse Poort zijn in de bodem en bodemdieren aanzienlijk hogere gehalten aan zware metalen m.n. cadmium, zink, lood en kwik aangetroffen dan in de Achterhoek. Vooral de gehalten gevonden in wormen in de Gelderse Poort zijn zeer hoog.

De lage bezettingsgraad van de nestkasten door steenuilen suggereert dat nestholtes waarschijnlijk niet beperkend zijn voor steenuilen in de Gelderse Poort. Een nadere analyse van de territoria en een vergelijking met de bezettingsgraad in andere gebieden waar nestkasten zijn opgehangen moet hier uitsluitsel over geven.

De grote verschillen in legstart (EED) tussen de Gelderse Poort en de Liemers /Achterhoek kunnen worden toegeschreven aan een uiterwaard effect. Waarschijnlijk is voedselgebrek de belangrijkste oorzaak voor de verschuiving in de legstart tussen de populaties. De steenuilen in de Gelderse Poort begonnen dit jaar pas met leggen toen de steenuilen in de Achterhoek al een volledig legsel hadden.

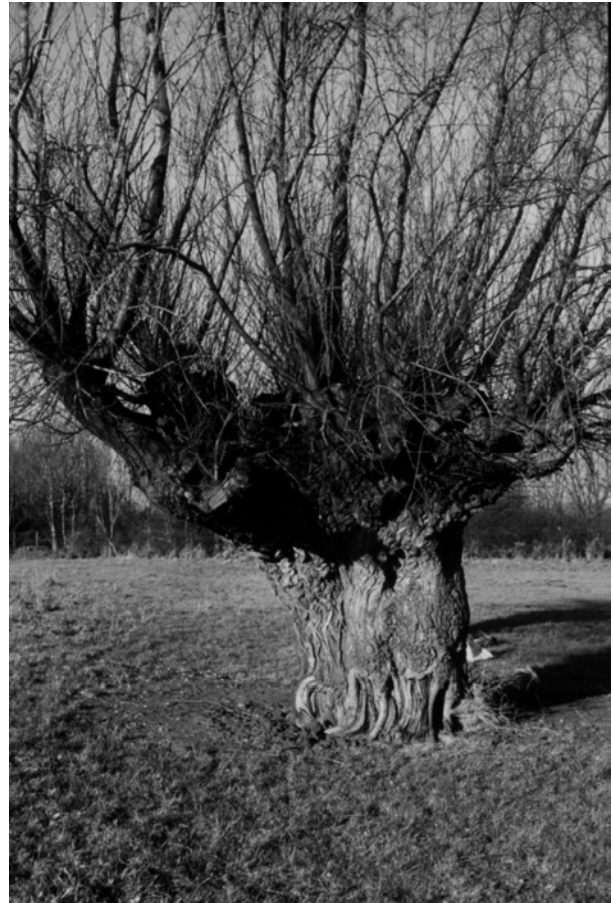
Uiteindelijk is het verschil in het aantal uitgevlogen jongen tussen de Gelderse Poort en de Achterhoek 0,45 jongen/paar.

Dit is voor de Gelderse Poort ver onder de benodigde 2,3 jongen/paar voor het instandhouden van de populatie (Schönn *et al.* 1991).

Waarschijnlijk kan een deel van deze verschillen in broed- en uitvliegsucces worden toegeschreven aan verschillen in de beschikbaarheid van de diverse prooi-soorten veroorzaakt door het hoge water in de uiterwaarden in de winter 1998-1999.

Door de gedwongen overschakeling van muizen op wormen lopen de steenuilen in de uiterwaarden mogelijk een vergroot risico door opname van verontreinigingen via het voedsel. Uit de gepresenteerde resultaten komt naar voren dat omvangrijke herhaalde inundaties in de winter en het voorjaar een duidelijk effect op het broedsucces hebben. Het is nog onduidelijk welk deel van deze verschillen kan worden toegeschreven aan voedselbeschikbaarheid dan wel invloed van verontreinigingen.

Bekend is dat adulte steenuilen ook buiten het broedseizoen hun territoria verdedigen tegen soortgenoten. Gedwongen veranderingen van voedselhabitat, door overstrooming van de uiterwaard, kunnen invloed hebben op de vestiging ofwel verlaten van territoria.

Nestboom van de Steenuil in de Gelderse Poort in juni 1999. Foto: Niko Groen

Dankwoord

Dit onderzoek was ook in 1999 alleen mogelijk dankzij de tomeloze inzet van vele vrijwilligers o.a. Maarten Hageman die gegevens uit de Liemers (omgeving Zevenaar) beschikbaar stelde. De studenten Uwe Herbst (Universiteit Bielefeld, BRD), Janien Kamps & Claudia Kiewiet (van Hall Instituut Leeuwarden) en Marijanne van de Poel (Hogeschool Zeeland, Vlissingen) die enkele maanden veldwerk en literatuurstudie verrichtten. John van Schie (RIZA) die behulpzaam was bij het ophangen en controleren van nestkasten. Jolande de Jonge (RIZA) gaf waardevolle aanwijzingen bij een eerdere versie van dit artikel.

Literatuur

- Boudewijn, T.J. & N.M. Groen 1998a. Projectplan voor onderzoek naar de mogelijke effecten van contaminanten in uiterwaarden op vogels. Bureau Waardenburg rapport nr. 98.017.
- Boudewijn, T.J. & N.M. Groen 1998b. Uitvoering en achtergronden van het steenuilenonderzoek in de uiterwaarden in 1998. Handleiding voor vrijwillige medewerkers. Bureau Waardenburg, Culemborg.
- Groen, N.M. 1997. Risico's voor vogels in verontreinigde rivierecosystemen. Rijksinstituut voor Integraal Zoetwaterbeheer en Afvalwaterbehandeling, Lelystad.
- Nieuwsbrief Steenuilenoverleg Nederland, aflevering 1. Januari 1998.
- Plantinga, J-E. 1998. Plan van aanpak Steenuil. Actierapport Vogelbescherming Nederland 14, Vogelbescherming Nederland, Zeist.
- Schonn, S., W. Scherzinger, K- M. Exo & R. Ille 1991. Der Steinkauz *Athene noctua*, Die Neue Brehm-Bucherei, Wittenberg Lutherstadt.

meten van de eieren in de Achterhoek

foto: Niko Groen